

PROF. DR. JOŽE TOPORIŠIČ – ŠESTDESETLETNIK

Te dni se izteka šestdeseto leto življenja dr. Jožeta Toporišiča, profesorja na katedri za slovenski knjižni jezik in stilistiko Filozofske fakultete v Ljubljani. Čeprav najbrž drži, da je njegovo ime strokovni in širši javnosti dokaj znano in da ga torej ob tej priložnosti ne bi bilo treba posebej predstavljati, pa še bolj zanesljivo drži, da »popularnost« imena v tem primeru lahko temelji na zelo enostranskih predstavah o človeku, njegovem delu in stališčih; ljudje so bolj pozorni na prah, ki se neredko dviga za njegovimi koraki in ki ga čas hitro razžene, kakor pa na delovno brazdo, ki jo orje v stroki in ki je čas zlepa ne bo mogel zabrisati. Bolj zaradi naše vednosti kakor pa zaradi samega slavljenca bo torej prav, če bomo ob jubilejni priložnosti skušali izrisati bolj uravnoteženo, resničnosti bližjo podobo njegovega dejanja in nehanja med nami.

Iz rodnega Mosteca pri Brežicah je Toporišič odnesel v mariborsko klasično gimnazijo spomine na pašo ob Savi, na starodavni brod pri Čateških Toplicah, na njive in vinske gorice na obrobju Bizeljskega, s seboj pa je odnesel tudi kanček kmečkega ponosa in trme ter zavezanost materni besedi. Petnajstletnega fantiča je leta 1941 doletelo izgnanstvo, ko so Nemci začeli neposredno in z vsemi sredstvi brisati slovenstvo na Štajerskem. Mogoče se je v njem prav v štirih letih životarjenja po taboriščih v Šleziji in na Poljskem izostrilo spoznanje o enkratnosti človeškega življenja in se rodila izredna sla po uveljavljanju, po nenehnem potrjevanju svoje osebnosti, takrat zapisane duhovnemu in tudi telesnemu izničenju. – Iz izgnanstva pa je prinesel še nekaj: dobro praktično znanje nemščine.

Po maturi leta 1947 se je vpisal na ljubljansko slavistiko (slovenščina in ruščina); od Nahtigala, Ramovša, Ocvirka, Boršnikove in drugih je prejel trdno znanje iz slovanske filologije, slovenske dialektologije in zgodovinske slovnice, literarne teorije idr., zelo malo pa o sodobni knjižni slovenščini. Močno ga je pritegovala literarna teorija; odsev tega zanimanja so njegovi zgodnji znanstveni spisi in tema doktorske disertacije (Pripovedna dela F. S. Finžgarja), posredni pa interpretacije slovenskih umetnostnih besedil, sicer že naravnane po koordinatah jezikoslovne stilistike (npr. Prešernova »Pevcu«, 1959). Sploh je videti, da je bila ena izmed notranjih poti, ki so Toporišiča pripeljale iz slovstvene vede v jezikoslovje, prav stilistika. Druga pot je bila bolj zunanja: po diplomi, vojaščini in enem letu profesorskega pripravništva na novomeški gimnaziji je šel za slovenskega lektorja v Zagreb, tam pa se je prav v petdesetih letih rodila tako imenovana zagrebška jezikoslovna šola z jedrom in tamkajšnjem jezikoslovnem krožku. Toporišič se je tako od blizu seznanil s strukturalnim jezikoslovjem in to je postalo temelj njegovega jezikoslovnega nazora. V tem duhu se je razvijal še na strokovnem izpopolnjevanju v Ameriki (Čikago) in kot Humboldtov štipendist v Zahodni Nemčiji (Hamburg). V teh letih se je študijsko, v nekaterih primerih pa tudi osebno srečal z jezikoslovci, kot so Guberina, Jespersen, Martinet, Kopečný, Daneš, Gleason, Rifaterre, Stankiewicz idr. Ob teh srečanjih je spoznaval, da je slovensko jezikoslovje lahko ustvarjalno samo kot del drugega jezikoslovja. »In obzorja v splošnem sodobnem jezikoslovju so v primeri s tradicionalnim slovenskim veliko obsežnejša in bolj izdiferencirana, globine so tu večje, tankosti še bolj izbrušene, norme strožje. Z vsem tem je združljiva le misel na pristno, objektivno slovensko individualno, ne pa podoba slovenskega jezika, ki raste v utesnjenih razmerah netvornega domoljuba in duhovne preproščine.« (Slovenska slovnica 1976, Predgovor) Napetost do domačih razmer, ki jo čutimo v teh izjavah, je seveda lahko hitro prerasla v nestrpnost ter sprožila odpor in polemiko, posebno v povezavi z nastajajočim vsebinskih razcepom: »Nosilec in tvorec knjižnega jezika, ki je opisan v starejših delih, je izobraženec s kmetov, nosilec

in tvorec jezika, opisanega v mojih učbenikih, pa je mestni prebivalec, zlasti osrednjega slovenskega jezikovnega področja, ne toliko kot pisatelj, temveč predvsem kot publicist, tehničar, duhovni, naravoslovni, družbenopolitični in ne vem več še kak strokovnjak (seveda pa še zmeraj tudi pisatelj). Jaz priznavam naravno jezikovno resničnost, ki je v veliki meri posledica preusmeritve našega življenja po vojni, in sicer v političnem, socialnem, duhovnem in civilizacijskem pogledu. V nekem smislu je to tudi sekularizacija slovenskega knjižnega jezika, njegov opis pa profesionalen, če se smem tako izraziti.» (NR 1975) Tako je Toporišič pogosto zahajal v nesporazume s tradicionalnim slovenističnim okoljem (deloma še pred prihodom na ljubljansko univerzo v začetku šestdesetih let).

Toporišičeva odprtost sodobnim tokovom v svetovnem jezikoslovju pa se ni sprevrgla v nekritično sprejemanje tujih avtoritet in v nepremišljeno zametavanje vsega domačega jezikoslovnega izročila (posebno pogosto se sklicuje na Škrabca in na Breznika). Pred svetom nima manjvrednostnih občutkov in ostro zavrača poskuse preveč mehaničnega presajanja tujih teoretičnih modelov v naše razmere ali pa nekako kolonialistično obravnavanje slovenske jezikoslovne »provinca« pri kakem tujem slavistu.

...

Pogled na Toporišičevo znanstveno bibliografijo človeka navdaja z začudenjem: desetina samostojnih izvirnih knjig, več sto znanstvenih člankov in razprav, nepregledna množica krajših polemičnih in drugih zapisov, ocen, strokovnih komentarjev idr. Že samo tehnična uresničitev tolikšnega opusa bi pomenila izredno delovno in organizacijsko nalogo, vsebinska razčlemba in primerjava pa nam hitro povesta, da gre še za dosti več – za dvig naše jezikoslovne kulture na višjo raven, za sodoben opis in razlago knjižne slovenščine (deloma tudi drugih njenih zvrsti) v vsej njeni slovnični sestavi, precej pa tudi v njenih slogovnih razsežnostih in deloma v njenem zgodovinskem razvoju.

Začelo se je pri glasoslovju (Guberina!) in k temu se Toporišič vrača prav do danes; leta 1957 je v JiS izšel njegov članek Sistemske premene soglasnikov v knjižnem govoru, sledili pa so Soglasniški sklopi v knjižni slovenščini, Naglas v namenilniku (1958) idr., prek obsežnih razprav o tonemskem naglaševanju (1967, 1968) in o akustičnih formantih slovenskega knjižnega jezika (1975) do raziskav morfonološke obremenitve posameznih glasov in tvorbnega modela slovenskega naglasa (1986). Svoja poglobljena glasoslovna dela do leta 1978 je zbral v knjigi Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika, seveda pa je svoje nove ugotovitve upošteval že pri pisanju učbenikov Slovenski knjižni jezik 1–4 ter Slovenske slovnice (prva izdaja 1976, druga, razširjena, pa 1984). V njegovem glasoslovnem »ciklu« smo lahko posebno veseli pozornosti, ki jo je posvetil tonemskemu naglaševanju v knjižni slovenščini; kot rojenemu govorniku s štajersko narečno podlago mu obvladovanje tega pojava gotovo ni bilo lahko, vendar je sledil spoznanju, da je tonemskost ena izmed pomembnih (čeprav normativno neobveznih) lastnosti knjižne slovenščine in da so jo slovenski slovničarji in slovarniki po Pleteršniku neupravičeno zanemarjali.

Tudi Toporišičevo obravnavanje oblikoslovne ravnine knjižne slovenščine sega še v petdeseta leta: začenja se s spisoma Oblikoslovna terminologija in njeno jezikovno ozadje in Glagolski naglasni tipi našega jezika (1958), nadaljuje pa z Aspektnimi premenami v slovenskem knjižnem jeziku (1960), Poskusom modernejše obravnave glagolskih kategorij (1967) in Oblikoslovno segmentacijo, predvidljivostjo spola in vključenostjo tujk v jezikovni sistem slovenskega knjižnega jezika (1969) ter s temeljito preureditvijo besednovrstne sistematike in besedotvorne teorije v sedemdesetih in osemdesetih letih (odprava zaimkov in števnikov kot samostojnih besednih vrst, vpeljava členka in povedkovnika kot samostojnih besednih vrst; besedotvorni algoritem). S preureditvijo besednih vrst – posledica okrepitev funkcijskega (skladenjskega) merila – je posebno pri samostalniških besedah zelo naraslo število samostojnih pregibnostnih vzorcev (paradigem); to je navidezno negospodarno in

huda obremenitev za učenje, v resnici pa je Toporišič s tem bistveno skrčil število »izjem« in »posebnosti« v opisu sklanjatev ter dosegel sistemsko poenotenje in preglednost.

Skladnje se je najprej dotaknil v okviru svojih zgodnjih glasoslovnih del (npr. Ritem v prozi, 1959) in v učbeniku SKJ 1–4 (npr. nova umestitev prilastka in povedkovega določila v hi-rearhiji stavčnih členov, razločevanje pojmov poved in stavek idr.), potem pa še v vrsti samostojnih razprav, npr. o besednem redu (1967), o prirednih razmerjih v skladnji (1968) ter v zvezi z besedotvorjem in pomenoslovjem (npr. Teorija besedotvornega algoritma, 1980, Strukturalno pomenoslovje besed, 1981). Posebej je seveda treba omeniti Toporišičev odločni korak v tvorbo-pretvorbno jezikoslovje, storjen z vpeljavo poglavja Upovedovanje v Slovensko slovnico 1976. – Svoja poglobitna skladenjska dela je leta 1982 izdal v knjigi Nova slovenska skladnja. V njej beremo poleg ponatisov tudi čisto nove ali pa temeljito prenovljene spise; posebej naj omenimo jedmati in zaokroženi teoretični oris skladenjske ravnine (z naslovom Skladnja) ter obsežno poglavje o besednih zvezah ali stavčnih fazah (v njem uveljavlja vezljivostno teorijo).

Zapisali smo že domnevo, da je Toporišič prišel iz slovstvene vede v jezikoslovje prek stilistike. Stilistika pa ga je pritegovala tudi pozneje: poleg ustreznih poglavij iz SKJ 1–4 (predvsem poglavij z naslovom Sporočanje) ji je posvetil celo vrsto samostojnih razprav in krajših spisov, npr. Stilna vrednost slovenskih knjižnih veznikov (1964), Praktična stilistika (1966), Neavtohtone prvine slovenskega knjižnega jezika (1971), Stilna vrednost glasovnih, (pravo)pisnih in naglasnih variant slovenskega knjižnega jezika (1973), Stilistika skladenjskih pojavov (1976), K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije (1973) idr. Nadvse pomemben je njegov prispevek pri razčiščevanju pojmov socialne in funkcijske zvrstnosti slovenščine (deloma že v SKJ 1–4 in v SS 1976, deloma v posebnih razpravah, npr. Pojmovanja in poimenovanja zvrstnosti slovenskega jezika, 1977).

Toporišiču se je že pri pisanju SKJ 1–4 oblikoval prerez skozi zgodovino knjižne slovenščine. To je v posameznih točkah pozneje še poglobljal (npr. O Trubarjevi pisavi, pravorečju in pravopisu, 1984), deloma pa se je preusmeril v raziskovanje zgodovine slovenskega jezikoslovja (npr. Petdeset let jezikoslovne slavistike na ljubljanski filozofski fakulteti, 1970, Beseda o Brezniku, 1974, Kopitar kot slovničar, 1980, Matija Valjavec kot naglasoslovec, 1982, Pohlina slovnica, 1983, Oblikoslovje v Bohoričevih Zimskih uricah, 1984) pa tudi v sociolingvistiko (npr. Mali jezik v večjezikovni državni skupnosti s stališča zgodovine slovenskega knjižnega jezika, 1977, Družbena pogojenost norme in predpisa slovenskega jezika, 1979, Enakopravnost slovenščine v Jugoslaviji kot teorija in praksa, 1984, Moderni slovenski knjižni jezik, 1982, Slowenisch als Fremdsprache, 1981 idr.) in v psiholingvistiko (npr. Sporočanje, 1983).

Toporišič se ves čas odziva tudi na sprotna jezikovnokulturna in jezikovnopolitična vprašanja naroda, katerega jezik raziskuje. Pisal je učbenike, se potegoval za ustrežnejši delež jezikovnega pouka v srednjih šolah in jezikoslovja na univerzi, poljudno obravnaval posamezna jezikovna vprašanja v radijskih jezikovnih pogovorih in po časopisnih jezikovnih kotičkih, bil eden poglobitnih sestavjalcev in utemeljevalcev osnutka za novi Slovenski pravopis, več let nadvse dejaven član Jezikovnega razsodišča, priložnostni predavatelj na prireditvah slavističnih društev, pisec spominskih člankov, urednik revije Jezik in slovstvo in Slavistične revije (prav pod njegovim urednikovanjem je začela spet redno izhajati), urednik raznih zbornikov in antologij (npr. Besedila slovenskega jezika, 1975, XVI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 1980) itn. V širši slovenski javnosti pa je gotovo najbolj znan kot oster polemik, ki ne priznava nobene nedotakljive formalne avtoritete, če gre za uveljavljanje strokovnih spoznanj o jeziku ter za družbeni položaj slovenščine in slovenskega jezikoslovja. Svojo polemično ostrino rad pojasni s citatom iz Levstika: »Ali ga bom s pogačo pital, kadar se s kom kregam! Kar ga bolj ujezi, to mu zabelim.«

Kot pisec, kot predavatelj in kot urednik je opravil neprecenljivo delo za razmah in uveljavljanje slovenskega jezikoslovnega izrazja (npr. deležje, poved, soredje, upovedovanje, tvorjenka, poljubnost, prečkovanje, dvočrkje, medpona, preteklik, delovalnik, ničta končnica, premena, izrazje, naklonskost, krnitev, pastavek, poobraziljenje, stavkoslovje itn. – gl. npr. stvarno kazalo v Slovenski slovnici ali v Novi slovenski skladnji).

In Toporišičevi študentje? Samo na ljubljanski filozofski fakulteti ga je poslušalo in pri njem delalo izpite že čez dvajset letnikov. V profesorjevem stališču do študentov je opaziti veliko delovno zavzetost (seveda pa tako zavzetost pričakuje tudi od njih); zlepa se ne zgodi, da bi zaradi številnih drugih nujnih nalog zamudil predavanje ali govorne ure, pri izpitih pa se trudi za korektnost, kakršne je s strani kandidatov sam redko deležen. Če jo pri njih opazi, se zna izkazati z veliko prožnostjo in demokratičnostjo. Spominjam se svojega prvega izpita pri njem, tam v septembru 1964. Po hodniku pred kabinetom so se živčni in prepoteni prestopali moji vrstniki iz prvega letnika; tisti dan sem jih prvič videl, ker sem bil v prvi letnik vpisan kot izredni študent (danes bi rekli »ob delu«), vendar sem takoj opazil, da profesor pri njih velja za »hudega«. Iz kabineta so se vračali ali bledi ali nasmejani ali objokani. Ko so drugim pripovedovali, katera vprašanja so dobili, sem ugotavljal, da jih večinoma sploh ne razumem. Kot izredni študent nisem dotlej slišal še nobenega Toporišičevega predavanja pa tudi zapiskov od vrstnikov se mi ni posrečilo dobiti, zato nisem vedel, da je večina njegovih takratnih predavanj rasla iz neusmiljene kritike tradicionalne slovnice. Toda ker sem vse počitnice res pridno študiral, sem nabit s pridobljenim znanjem vendarle sedel k izpitni mizici v kabinetu in si »izžrebal« vprašanja. Prvo sem na srečo razumel in sem kar nekaj povedal, pri drugem pa sem vztrajno molčal. Profesor me je nazadnje vprašal, ali sem sploh študiral, in ko sem vneto prikimal, me je še vprašal, kaj sem študiral. »Vso Bajčevo slovnico!« sem zinil naivno. Pomočal je in odprl moj indeks: na prvi strani se je svetil velik vijoličast odtis štampljike: IZ-REDEN. »A tako?« je zamrmral – in me začel spraševati po Bajčevi slovnici. Bil sem med tistimi, ki so tistega dne prišli iz profesorjevega kabineta nasmejani; v drugi letnik sem se vpisal kot redni študent in šele po nekaj tednih rednega obiskovanja predavanj sem se zavedel, da glavni junak tistega izpita nisem bil jaz.

Profesorju Toporišiču ob njegovem jubileju želimo, da bi kot predavatelj čim dlje ohranil svoj mladostni videz in duha, da bi mu uspelo uresničiti čim več znanstvenih načrtov (zanje ni nikoli v zadregi), da bi se mu posrečilo še naprej loviti ravnotežje v vseh polemikah, ki ga gotovo še čakajo, in da bi še dolgo srečno romal iz Ljubljane na svoj Mostec obrezovat sadno drevje na domačem vrtu in na Nemški Rovt pisat jezikoslovne razprave o domačem jeziku.

Janez Dular
Filozofska fakulteta v Ljubljani